УДК 343.232
DOI https://doi.org/10.32782/2709-9261-2024-2-10-8

Семенишина-Фіголь Богдана Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент, докторант
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0585-9944

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються організаційно-правові детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних проступків в Україні. Вказується, що динамізм кримінального законодавства неминуче призводить до утворення нових кримінально-правових інститутів, одним із яких є інститут кримінальних проступків. Зазначається, що створення інституту проступків в Україні, незважаючи на збереження та дотримання загальної тенденції до євроінтеграції, в окремих випадках заклало підґрунтя для інтенсифікації криміногенних загроз, зумовлених недостатньо ефективною кримінально-правовою політикою, а також необґрунтованою гуманізацією окремих норм Особливої частини кримінального законодавства.

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, злочин, проступок, детермінанти, злочинність, запобігання, кримінальне законодавство, кримінально-правова політика, дізнання.*

Постановка проблеми. Відповідно до класифікації кримінальних правопорушень, визначених у ст. 12 чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України) кримінальні проступки є менш тяжкими протиправними діяннями відносно злочинів різного ступеню тяжкості. Проте, не дивлячись на вказане, кримінальні проступки залишаються кримінально караними та передбачають призначення покарання, не пов'язаного із позбавленням волі. Водночас як злочини, так і проступки, у будь-якому випадку, зумовлюються та інтенсифікуються під впливом окремих негативних факторів та чинників, які у сукупності утворюють детермінаційний комплекс, який має окремі специфічні ознаки, які дозволяють відмежувати детермінанти, якими зумовлюється вчинення проступку та детермінанти, як впливають на кількісно-якісні показники злочинів. Наведене свідчить про необхідність визначення безпосередніх ознак детермінаційного комплексу проступків з метою узагальнення підходів до формування стратегії запобігання такому феномену в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інституту кримінального проступку присвятили свої праці такі вчені, як А. М. Бабенко, О. М. Джужа, Є. С. Назимко, О. С. Тарасенко, М. І. Хавронюк та інші. Водночас низка проблемних питань залишились не у повній мірі розв'язаними, що і зумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є розгляд організаційно-правових детермінант, що впливають на вчинення кримінальних проступків в Україні.

Викладення основного матеріалу. Виділення у 2018 році проступків у самостійний вид кримінальних правопорушень було зумовлено низкою об'єктивно існуючих факторів, основними серед яких було забезпечення диференційованого підходу до меж кримінальної відповідальності та покарання, а також визначення окремих критеріїв дотримання принципів співрозмірності та економії репресії у кримінальному законодавстві. В умовах інтенсифікації криміногенних загроз вирішити проблему збільшення кількісного показника кримінальних правопорушень можливо лише шляхом удосконалення регуляторного законодавства.

Із цього приводу слушною є думка Д. О. Балобанової, яка справедливо зауважує, що соціальні явища можуть походити і від факторів, які не є значущими для динаміки кримінального права. Більш того, соціальні явища можуть існувати і до виникнення певного значущого фактору, породити його, тривати після його виникнення, зміни і навіть зникнення. Наприклад, у разі тривалої напруги в суспільстві, яка під впливом заклику породжує агресію (фактор), агресія закінчується, після чого напруга на певний час спадає, але повною мірою не зникає через незадоволення первинної потреби, яка таку напругу викликала. Так само, відсутність належного регулювання аб'юзингу в країні – довготривале явище насильства в родині, яке «підштовхується» до криміналізації певним фактором – необхідністю ратифікації міжнародних зобов'язань з приводу криміналізації аб'юзингу, хоча після цього явище реально мінімізуватиметься лише після належного застосування заходів відповідальності. Тобто, фактор є лише серцевиною детермінанта динаміки кримінального права, а самий детермінант складається із соціальних явищ і факторів, які обумовлюють такі явища або безпосередньо пов'язані з ними. Задля подальшої оцінки та визначення певних детермінантів необхідно з'ясувати, яким ознакам має відповідати чинник, щоб він міг об'єктивно визнаватися детермінантом динаміки кримінального права. Взагалі, це одне з найважливіших питань, адже на рівні і кримінально-правової політики, і законотворчості використання для обґрунтування динаміки фіктивного детермінанта є, фактично, маніпулюванням. Адже криміналізація чи декриміналізація, інновації та реформи без належних для цього підстав, якими виступають

лише справжні детермінанти, призводить не до тих результатів, які декларуються [1]. Отже, динамізм кримінального законодавства неминуче призводить до утворення нових кримінально-правових інститутів, одним із яких є інститут кримінальних проступків. Логічно, що поява нового інституту в межах матеріального права зумовлює аналогічні – в процесуальному. У більшості випадків законодавець припускається помилок під час формування механізму взаємодії таких інститутів між собою, що має наслідком появу організаційно-правових чинників, які здійснюють другорядний вплив на динаміку кримінальних правопорушень в країні. Організаційно-правові причини та фактори утворюють платформу для появи інших детермінаційних комплексів.

М. І. Хавронюк вказує, що підставою для виділення проступків як окремого виду правопорушення є тільки його інакша, відмінна від злочину й адміністративного правопорушення, правова природа: це діяння, яке, з одного боку, не спричинює значної чи тяжкої шкоди в розумінні КК і не створює загрози спричинення тяжкої шкоди – і цим відрізняється від злочину, а з іншого, не є управлінським за своєю суттю – і цим відрізняється від адміністративного правопорушення. Відповідно: види стягнень за проступки повинні бути інакшими, м'якшими ніж покарання за злочини і суворішими ніж стягнення за адміністративні правопорушення; стягнення за проступки, на відміну від адміністративних правопорушень, зважаючи на характер проступку і стягнення за нього, завжди має накладати суд – тому їх слід іменувати судовими стягненнями. Утім, вина особи у вчиненні проступку може встановлюватися не вироком, а іншим актом суду; накладення стягнення за проступок не повинно мати своїм наслідком судимість; однак, це не заперечує необхідність врахування їх при вирішенні питання про звільнення з роботи через втрату довіри, аморальність проступку тощо, як це передбачено Кодексом законів про працю України, або питання про можливість займати певні посади, бути присяжним тощо; держава не повинна витрачати ресурси для розслідування таких малозначних форм діянь, як готування до проступку, замах на проступок, пособництво в проступку [2]. Водночас, аналіз кримінальних законодавств зарубіжних країн надає підставу для констатації, що вітчизняний законодавець продемонстрував достатньо лояльний підхід до визначення ознак кримінального проступку, а також видів та обсягу покарань, які можуть бути за нього призначені. Так, на відміну від національного кримінального законодавства, такі країни, наприклад, як Латвія та Естонія передбачають видом покарання, яке може бути призначене за вчинення кримінального проступку короткострокове позбавлення волі – три місяці та один місяць (аналог покарання у виді арешту). Такий підхід, як видається, є більш ефективним та спроможним забезпечити виконання кримінальним законодавством своїх безпосередніх функцій та завдань.

Аргументом щодо наведеної тези може стати приклад кримінального проступку, передбаченого у ч. 1 ст. 111-1 КК України, який полягає у публічному запереченні громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України [3]. За вчинення такого діяння законодавцем передбачено покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років. Отже, санкція ч. 1 ст. 111-1 КК України є безальтернативною, що зумовлює формування низки практичних проблем та детермінації такого виду кримінального правопорушення.

Так, по-перше, як вірно зазначають Є. С. Назимко та О. С. Тарасенко, сам вид покарання, встановлений законодавцем за вчинення проступків, передбачених ч. ч. 1-2 ст. 111-1 КК України не має виховного/виправного ефекту, необхідного для застосування до особи, яка займається колабораційною діяльністю. Аналіз санкцій норм Особливої частини КК України дозволяє констатувати, що у переважній більшості випадків такий вид покарання застосовується як додаткове у випадках вчинення особою кримінального правопорушення, пов'язаного із виконанням нею певних повноважень або зайняття певною діяльністю. Зокрема, публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України (ч. 1 ст. 111-1 КК України) навряд чи корелюється із посадою або діяльністю особи. Дії, передбачені в ч. 2 цієї статті більш співвідносяться із цим видом покарання, проте як засіб спеціальної превенції також є малоефективними. Суб'єктом колабораційної діяльності є особа, яка досягла шістнадцятирічного віку. До неповнолітніх осіб не застосовується покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю, а інші альтернативні види покарань в санкції ч. 1 ст. 111-1 КК України не передбачені. У такому випадку єдиним доцільним рішенням видається застосування примусових заходів виховного характеру, відповідно до положень ч. 1 ст. 97 КК України [4, с. 15]. По-друге, у низці статей Загальної частини КК України щодо звільнення від покарання однією з підстав, які виключають можливість такого звільнення є вчинення злочинів проти основ національної безпеки, зокрема і діяння, передбаченого ст. 111-1 КК України. Отже, фактично, законодавець порушив правові та організаційні засади правотворчої діяльності, а також правила техніки нормопроєктування та безпосередньо принцип пропорційності та обґрунтованості правотворчої діяльності через одночасну гуманізацію простого складу колабораційної діяльності та посилення меж кримінальної відповідальності за таке діяння шляхом виключення можливості звільнення від покарання.

У Висновку генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи стосовно проекту закону № 7279 про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень була вказівка на те, що покарання, передбачені за вчинення низки проступків, будуть незначними для осіб, до яких вони можуть бути застосовані. Дійсно, незважаючи на так звану монетаризацію кримінального права в сучасному суспільстві та ідею про те, що цілі

спеціальної та загальної превенції у кримінальному праві повинні бути досягнуті у випадку дрібних правопорушень, насамперед шляхом застосування покарань, що не тягнуть за собою позбавлення волі, тим не менше принцип рівності також повинен застосовуватися і до системи грошових штрафів. У зв'язку з цим внаслідок встановлення аналогічного грошового штрафу особам з різним економічним статусом та доходами може бути визначений різний рівень покарань для багатих і бідних людей. Як наслідок, грошові штрафи повинні бути, наскільки це можливо, пов'язані з фактичним доходом правопорушника та/або його економічним статусом. В іншому випадку певні штрафи забезпечать превентивний ефект лише для тих, хто має нижчі доходи, а на більш заможних осіб такі заходи матимуть або менший вплив, або не матимуть такого впливу взагалі [5]. Отже, створення інституту проступків в Україні, не дивлячись на збереження та дотримання загальної тенденції до євроінтеграції, в окремих випадках заклало підґрунтя для інтенсифікації криміногенних загроз, зумовлених недостатньо ефективною кримінально-правовою політикою, а також необґрунтованою гуманізацією окремих норм Особливої частини кримінального законодавства. Несформований підхід до застосування кримінальної репресії та невиправдані її межі призводять до неаргументованого обмеження прав громадян зокрема і в межах здійснення правосуддя національними судовими органами.

Вчені зауважують, що первісна оцінка застосовності кримінального аспекту ст. 6 Конвенції ґрунтується на наступних критеріях: (1) класифікація в національному законодавстві (має відносну значущість і служить тільки як відправна точка. Якщо внутрішньодержавне законодавство класифікує певне правопорушення як кримінальне, цей критерій буде мати вирішальне значення. В іншому випадку Суд не приймає до уваги національну класифікацію і вивчає фактичний зміст розглянутої процедури); (2) характер правопорушення (при оцінці більш важливого другого критерію може бути прийнято до уваги загальнообов'язковий характер правової норми, чи є метою покарання або стримування, яким чином подібне провадження класифікується в інших державах-членах Ради Європи тощо); (3) характер і ступінь суворості покарання, що може бути застосоване (максимально можливе покарання).1 Аналіз практики ЄСПЛ дає змогу окреслити діяння, що варто визнати кримінальними проступками. Висновок про «кримінальну» природу певного правопорушення варто робити з урахуванням не тільки позиції національного законодавця щодо класифікації правопорушень, а в більшій мірі враховуючи два інші альтернативні критерії – характер діяння та характер і ступінь суворості покарання. Внаслідок застосування цих критеріїв деякі дисциплінарні правопорушення в місцях позбавлення волі, адміністративні порушення правил дорожнього руху і штрафні санкції податкових органів розглядались як «кримінальні» в розумінні Конвенції. Сенс убачається в тому, щоб надати обвинуваченим у цих правопорушеннях особам гарантії, передбачені ст. 6 «Право на справедливий судовий розгляд». Тим більше, що при застосуванні у законодавчій та правозастосовній практиці в нашій країні рішень Європейського суду їх необхідно сприймати не як індивідуально-правові акти у справі проти України стосовно конкретного заявника, а звертати належну увагу на загальні стандарти, засади захисту прав людини [6].

Отже, наведене надає підставу для констатації, що *організаційно-правові детермінанти кримінальних проступків в Україні зумовлені такими факторами та чинниками*:

− диференціація кримінальних правопорушень на кримінальні проступки та злочини виключно за видом покарання призвела до неврахування ступеню суспільної небезпечності окремих діянь та необґрунтованого віднесення їх до категорії проступків;

− практичне застосування інституту кримінальних проступків сприятиме забезпеченню швидкого розслідування кримінальних правопорушень невеликої тяжкості та зменшенню навантаження на слідчих органів досудового розслідування, оскільки: відповідно до частини третьої статті 38 КПК їх повноваження при досудовому розслідуванні кримінальних проступків зможуть здійснювати співробітники інших підрозділів, зокрема органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; розслідування проступків провадитиметься у формі дізнання із відповідним спрощенням процедури, включаючи скорочені строки (не можуть перевищувати місяця з дня повідомлення про підозру), спрощений порядок судового розгляду (за певних умов) тощо [5]. Проте можливість розгляду обвинувального акту у спрощеному провадженні за наявності підстав, визначених у ч. 1 ст. 302 КПК України, а також обмежений перелік запобіжних заходів, які можуть бути застосовані до особи, яка вчинила кримінальний проступок, визначений у ч. 1 ст. 299 КПК України знижують ефективність дізнання та організаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів із запобігання протиправним діянням шляхом застосування заходів кримінального процесуального характеру.

Ще одним аргументом, наведеним у Висновку генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи стосовно проекту закону № 7279 про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень, є твердження про те, що позитивно розглядається тенденція щодо того, що кожна правова система повинна вживати заходів для боротьби з перевантаженням системи кримінального правосуддя, запроваджуючи деякі спрощення щодо процесу ведення провадження. Однак необхідність ефективного реагування на масову злочинність щодо незначних правопорушень не повинна допускати нехтування основними процесуальними гарантіями. На жаль, таке нехтування буде наслідком запропонованої процедури, що дозволить застосовувати процесуальні заходи перед внесенням будь-якої інформації до Єдиного реєстру як в обставинах, що призводили до зловживань у минулому, так і в інших випадках, стосовно яких не створено положень для застосування належних гарантій від такого зловживання; крім того, воно залишить незрозумілим обмеження щодо тривалості розслідування та створить можливість здійснення тиску на підозрюваних з метою примушування визнання себе винними і позбавлення сторони захисту основоположних прав. В той же час запропоновані зміни (в частині створення окремих слідчих структур для кримінальних проступків та кримінальних правопорушень) можуть спричинити зайву складність та плутанину в роботі системи кримінального правосуддя [5];

− конструкції окремих норм Особливої частини кримінального законодавства, якими передбачено кримінальну відповідальність за проступки не відповідають правовим та організаційним засадам правотворчої діяльності, а також правилам техніки нормопроєктуван-

ня, порушують принцип пропорційності та обґрунтованості правотворчої діяльності, що має наслідком відсутність єдиного підходу до порядку встановлення таких кримінально-правових заборон;

− національне кримінальне законодавство в частині класифікації кримінальних правопорушень не відповідає положенням Конституції України, в нормах якої використано поняття «злочину», що утворює додаткові підстави для апеляційного та касаційного оскарження судових рішень;

− прагнення до адаптації національного кримінального законодавства до європейського зразка зменшує ефективність інституту кримінальних проступків через втрату відповідності норм права потребам держави та суспільства.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження надало можливість констатувати, що наразі інститут кримінальних проступків не у повній мірі виконує завдання, покладені на національне кримінальне законодавство. Позиціонування кримінальних проступків в межах гуманізації кримінально-правової політики призводить до зростання кількісних показників злочинності, що зумовлено особливостями кримінального процесуального характеру, а також порядком притягнення до кримінальної відповідальності та межами репресії, яка застосовується до осіб, які вчинили такі протиправні діяння.

Список використаних джерел

1. Балобанова Д.О. Детермінанти динаміки кримінального права в умовах глобалізації. URL: http://lsej.org.ua/5_2022/109.pdf.

2. Хавронюк М. Проступок, його сутність і порядок досудового розслідування та судового розгляду: новітні середньоазійські підходи у порівнянні із вже відомими. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/27/havronyuk-m-i-prostupok-jogo-sutnist.pdf.

3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

4. Назимко Є., Тарасенко О. Кримінально-правові та кримінальні процесуальні засади запобігання колабораційній діяльності. *Протидія проявам тероризму та колабораціонізму в умовах війни*: *стан та перспективи*: матеріали Всеукр. круглого столу (м. Кропивницький, 24 листопада 2023 року ; Донецький державний університет внутрішніх справ). Кропивницький, 2023. С. 11–16.

5. Висновок генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи стосовно проекту закону № 7279 про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень. URL: https://rm.coe.int/coe-ukraine-law-on-misdemeanours-oct-2018-final/16808eaeaf.

6. Черниченко І. В. Кримінальний проступок: рішення європейського суду з прав людини проти України (частина 2). URL: https://is.gd/raetkP.

References

1. Balobanova, D.O. (2022). Determinanty dynamiky kryminalnoho prava v umovakh hlobalizatsii [Determinants of the dynamics of criminal law in the conditions of globalization]. Retrieved from: http://lsej.org.ua/5_2022/109.pdf [in Ukrainian].

2. Khavroniuk, M. (2020). Prostupok, yoho sutnist i poriadok dosudovoho rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu: novitni serednoaziiski pidkhody u porivnianni iz vzhe vidomymy [A misdemeanor, its essence and the procedure of pre-trial investigation and trial: the latest Central Asian approaches in comparison with the already known ones]. Retrieved from: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/27/havronyuk-m-i-prostupok-jogo-sutnist.pdf [in Ukrainian].

3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] vid 05.04.2001 r. № 2341-III (2001). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text [in Ukrainian].

4. Nazymko, Ye., & Tarasenko, O. (2023). Kryminalno-pravovi ta kryminalni protsesualni zasady zapobihannia kolaboratsiinii diialnosti [Criminal law and criminal procedural principles of prevention of collaborative activity]. *Protydiia proiavam teroryzmu ta kolaboratsionizmu v umovakh viiny: stan ta perspektyvy*: materialy Vseukr. kruhloho stolu (m. Kropyvnytskyi, 24 lystopada 2023 roku ; Donetskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav). Kropyvnytskyi, 11–16 [in Ukrainian].

5. Vysnovok heneralnoho dyrektoratu z prav liudyny ta verkhovenstva prava Rady Yevropy stosovno proektu zakonu № 7279 pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen (2018). [Conclusion of the General Directorate for Human Rights and the Rule of Law of the Council of Europe regarding draft law No. 7279 on amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the simplification of pre-trial investigation of certain categories of criminal offenses]. Retrieved from: https://rm.coe.int/coe-ukraine-law-on-misdemeanours-oct-2018-final/16808eaeaf [in Ukrainian].

6. Chernychenko, I.V. Kryminalnyi prostupok: rishennia yevropeiskoho sudu z prav liudyny proty Ukrainy (chastyna 2) [Criminal misconduct: the decision of the European Court of Human Rights against Ukraine (part 2)]. Retrieved from: https://is.gd/raetkP [in Ukrainian].

Semenyshyna-Figol Bohdana,
PhD in Law, Associate Professor, Postdoctoral Student
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0585-9944

ORGANIZATIONAL AND LEGAL DETERMINANTS AFFECTING CRIMINAL OFFENSES IN UKRAINE

The article examines the organizational and legal determinants affecting the commission of criminal offenses in Ukraine. It is indicated that the dynamism of criminal legislation inevitably leads to the formation of new criminal law

institutions, one of which is the institution of criminal misdemeanors. It is logical that the emergence of a new institution within the scope of substantive law presupposes similar ones – in procedural law. In most cases, the legislator makes mistakes during the formation of the mechanism of interaction of such institutions with each other, which results in the emergence of organizational and legal factors that exert a secondary influence on the dynamics of criminal offenses in the country. Organizational and legal reasons and factors form a platform for the emergence of other deterministic complexes. It is noted that the creation of the institute of misdemeanors in Ukraine, despite the preservation and observance of the general trend towards European integration, in some cases laid the groundwork for the intensification of criminogenic threats caused by an insufficiently effective criminal law policy, as well as the unjustified humanization of certain norms of the Special part of criminal legislation. The unformed approach to the application of criminal repression and its unjustified limits lead to an unargued limitation of the rights of citizens, in particular, within the scope of the administration of justice by national judicial bodies. It is concluded that currently the Institute of Criminal Misdemeanors does not fully fulfill the tasks assigned to the national criminal legislation. The positioning of criminal misdemeanors within the framework of the humanization of criminal law policy leads to an increase in the quantitative indicators of crime, which is due to the peculiarities of the criminal procedural nature, as well as the order of bringing to criminal responsibility and the limits of repression, which is applied to persons who have committed such illegal acts.

Key words: *criminal offense, crime, misdemeanor, determinants, crime, prevention, criminal legislation, criminal law policy, investigation.*